

Cilt/Volume 1, Sayı/Issue 2, Aralık/December 2023, ss. 105-112
Geliş Tarihi-Received Date: 25.10.2023
Kabul Tarihi-Accepted Date: 24.12.2023
Araştırma Makalesi - Research Article

MİRASTAN MİLADA BİR İNSANLIK ÖRNEĞİ: FÂTİMA EL FİHRÎ

(An Example of Humanity from Heritage to the Birth of Christ: Fâtıma El Fihri)

Leyla ÖZER¹

*Müslüman erkekler, kadınları kazandığında kaybedeceklerinden endişe duyabilir
ancak tarih bize kadınlar ilerlediğinde insanlığın da ilerlediğini söyler...*

ÖZ

İslam inancına sahip kadınlardan bağlı bulunduğu dinin kaidelerini öğrenme meziyetine sahip olmaları beklenmektedir çünkü Hazreti Muhammed, müşahitlerine her ne koşulda olursa olsun ilim ile uğraşmalarını telkin etmiştir. Bu telkinin bir getirisi olarak zaman içerisinde inançlı kadınlar ilmi sahada kendilerini göstermeye başlamıştır. Fas'ta bulunan Fez şehrinde “*Karaviyyin*” adıyla anılan ve yeryüzündeki ilk üniversite olarak kabul edilen camiye kurarak, kadınların ilmi alandaki varlığına örnek teşkil eden Fâtıma El Fihri bu anlamda özellikle bilinmesi ve zikredilmesi gereken mühim bir isimdir. Milattan sonra 800 yılında Tunus'ta doğmuş olduğu tahmin edilen Fâtıma El-Fihri, Fas kralı II. İdris devrinde ailesi ile birlikte Tunus'ta bulunan Kayrevan'dan Fez şehrine göç etmiştir. Bir hayli variyete sahip olan Fâtıma, babasının âlim oluşu ve ilmi sınıf içerisinde bulunmasından hareketle güzel bir şekilde yetiştirilmiştir. Gerek kültürel gerekse manevi açıdan iyi bir şekilde muhafaza edilmiş Ortaçağ kentlerinden biri olan Fez şehrinde bulunmuş, bu süre zarfında geniş çaplı bir eğitim aldığı gibi bilinçli ve eğitilmiş bir aileye sahip oluşu onun ilmi alanlara yönelişini daha da arttırmış ve eğitimine bir hayli önem verilmiştir. Babasının ölümünün ardından kendisine ve kız kardeşi Meryem'e yüklü miktarda para miras bırakılmıştır. Kardeşi Meryem bu mirası “*Endülüs Camii*” adıyla anılan bir cami inşa ettirmek suretiyle kullanırken, Fâtıma 859 senesinde ilk ve en eski üniversite

¹ Yüksek lisans öğrencisi, Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, leyla.ozer25@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5644-6293

olarak adlandırılacak olan Karaviyyin Cami'yi kurmuştur. Yapımı iki yıl sürmüş olan ve başlangıç itibariyle bir cami olarak inşa edilen Karaviyyin Camii, dini, siyasi, sosyal ve kültürel tüm özelliklerin ağır bastığı bir mekân özelliği taşımış, zamanla genişletilerek çok fazla öğrenciye ev sahipliği yapmış bir eğitim kurumuna, üniversiteye dönüştürülmüştür. Bu bağlamda değerlendirildiğinde makale kadınların azminin ve başarısının en güzel örneğini teşkil eden Fâtıma El Fihri'nin bilime yön veren yaşam serüvenini ve onun, bânisi olduğu Karaviyyin Camii'nin inşa sürecindeki mücadelesini ve faaliyetlerini ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Müslüman, Fâtıma El Fihri, Fas, Karaviyyin.

ABSTRACT

Women of Islamic faith are expected to have the ability to learn the rules of the religion they adhere to because the Prophet Muhammad advised her followers to engage in science under any circumstances. As a result of this suggestion, over time, women of faith began to show themselves in the scientific field. Fâtıma El Fihri, who set an example for the existence of women in the scientific field by establishing the mosque called "Karaviyyin" in the city of Fez in Morocco, which is considered the first university in the world, is an important name that should be especially known and mentioned in this sense. Fatima El-Fihri, who is estimated to have been born in Tunisia in 800 AD migrated from Qairvan in Tunisia to the city of Fez with her family in the era of king of Morocco II. Idris. Fâtıma, who has a lot of wealth, was brought up in a good way due to her father being a scholar and being in the scientific class. She lived in Fez, one of the well-preserved medieval cities both culturally and spiritually. During this period, she received extensive education and having a conscious and educated family further increased her orientation towards scientific fields and great importance was given to her education. After her father's death, she and her sister Meryem inherited a large amount of money. While her sister Maryam used this inheritance by building a mosque called the "Andalusian Mosque", Fatima founded the Karaviyyin Mosque, which will be called the first and oldest university, in 859. The Karaviyyin Mosque, which took two years to build and was originally built as a mosque, was a place where all religious, political, social and cultural features predominated, and was expanded over time and turned into an educational institution, a university, which hosted many students. When evaluated in this context, the article discusses the life adventure of Fâtıma El Fihri, who is the best example of women's determination and success, leading to science, and her struggle and activities during the construction process of the Karaviyyin Mosque, of which she is the benefactor.

Keywords: Woman, Muslim, Fatima El Fihri, Morocco, Karaviyyin.

GİRİŞ

Tarih boyunca İslam dinine mensup tüm bireyler bilgiyi aramak ve ait olduğu âlemin varlığını gözlemleyerek Allah'ın bahsettiklerini sorgulamakla hemhâl olmuştur. Nitekim yaratıcının kendilerine sunmuş olduğu merak duygusuyla insan, bilginin takipçisi olma yolunda ilerlemiş, süreç içerisinde muazzam eserler ortaya koymaya başlamıştır (Öztürk ve Özkan, 2021: 171). Bu noktada içinde bulunduğu toplumun tarihine damga vurmuş birçok isme rastlamak da mümkündür. El Karaviyyin Üniversitesinin kurucusu olan Fâtıma El Fihri bu isimlerden biridir. Bilimin, bilginin ve yeniliğin önemini çok erken yaşlarda idrak eden ve İslami prensipler çerçevesinde yetiştirilen Fâtıma El Fihri, İslam medeniyetinin güçlü kadın sembollerinden biri olmuştur (Turan, 2015: 486-487). Makale eğitimci ve öncü kişiliğiyle Fâtıma El Fihri ve onun El Karaviyyin Üniversitesini kurma yolunda vermiş olduğu mücadeleyi konu edinmektedir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

1. Fâtıma El Fihri ve Eğitimci Kişiliği

Kureyş asıllı olduğu bilinen Fâtıma El Fihri, 800 yılında Müslüman bir ailede doğmuştur. Çocukluk yıllarını Tunus'ta geçirmiş, sekizinci yüzyılın sonlarına doğru ailesi ile birlikte Kayrevan'dan (Özkuyumcu, 2022: 88-90) Fez şehrine göç etmiştir. Kaynaklar bu ayrılığı Kayrevan'da maruz kalınan Şii baskısı nedeniyle gerçekleşmiş olduğu bilgisine dayandırmaktadır. Nitekim Muhammed b. Abdullah el-Fihri (Koçak, 1999: 267-268) maruz kaldığı Şii tahakkümü sebebiyle ailesi ile birlikte Fez şehrine taşınmak zorunda kalmış burada geçirdiği birkaç yılın ardından vefat etmiştir. Vefatının peşi sıra Fâtıma El-Fihri ile kardeşi Meryem'e yüklü miktarda para miras bırakmıştır. İki kız kardeş kendilerine bırakılan bu mirası topluma hizmet edecek bir şey uğruna kullanmayı düşünmüş ve tüm insanlığa hizmet edecek bir eğitim kurumu inşa etmeye karar vermiştir. Bu noktada Meryem "*Endülüs Camii*" adıyla bir cami kurarken ablası Fâtıma, bir süre kendi adı ile anılacak olan Karaviyyin Cami'yi inşa ettirmiştir (Cengic, 2020: 14,16,17). Eğitim ve öğretimin önemi ve gerekliliği üzerinde duran Fâtıma El-Fihri, içerisinde bulunduğu toplumun gelişimi noktasında öncü bir rol üstlenmiştir (Öztürk ve Özkan, 2021: 183). Fâtıma El Fihri ve yaşamına ilişkin bilgiler oldukça azdır. Dürüst ve dindar bir kadın olduğunu belirtilen Fâtıma El

Fihri'nin kardeşi Meryem ile birlikte sağlam bir İslami eğitim aldığı, hukuk, matematik, fıkıh ve hadis gibi farklı birçok alanda kendini geliştirmiş olduğu bilinmektedir (Souad, Ramdane ve Khan, 2017: 177-178).

Fâtıma El Fihri, bânisi olduğu Karaviyyin Cami'nde eğitimine devam etmiş, öğrenciler arasında bulunarak, eğitimler vermiş ve bu noktada teşvik edici bir rol üstlenmiştir (Cengic, 2020: 17-18). Talebeleri ile arasındaki ilişki ve onlara karşı merhametli yaklaşımından ötürü “*Oğulların Annesi*” manasına gelen “*Ümmü'l-Baneyn*” olarak da isimlendirilmiştir. Eli oldukça açık olan ve zeki bir kadın olarak da nitelendirilen Fâtıma El Fihri, aynı zamanda dini kural ve kaidelere de oldukça bağlı kalmış, dünya malında gözü olmamıştır. Çağdaş bir toplum yaratma uğruna büyük mücadeleler vermiş, babasından kalan mirası hem cami hem de üniversite olarak adlandırılan ve bünyesinde büyük bir kütüphane de barındıran bir eğitim kurumu kurmak suretiyle değerlendirme yoluna gitmiştir (Bari: 2). Günümüz üniversite düşüncesinin tam anlamıyla vücut bulması Fâtıma El-Fihri'nin çabalarının ve bu uğurdaki çalışmalarının bir neticesi olarak değerlendirilmelidir. Nitekim günümüzde hala eğitim vermekte olan Bologna, Oxford ve daha birçok üniversite Fâtıma El-Fihri'nin Karaviyyin Üniversitesini kurma misyonundan esinlenmiştir. Fâtıma El Fihri, El Karaviyyin Cami'nin inşa sürecini sürekli ve yerinde takip ettiği gibi yapımı iki yıl sürecek olan caminin inşası tamamlanana dek oruç dahi tutmuştur (Cengiz, 2020: 17-18). Karaviyyin Cami'nde eğitim faaliyetlerini gerçekleştirerek takipçisi olmuş ve tüm faaliyetleri maddi açıdan desteklemekten de geri durmamıştır (Bari: 2). Nitekim kendisinden bahseden kaynaklar da bu durumu doğrulamaktadır. Rouven Üniversitesi öğretim üyelerinden Foued Laroussi onun hakkında, “*El-Fihri, ne bir kraliçe ne bir prenses ne de güçlü bir hükümdarın kızıydı. Sadece halktan bir kadındı. Bu yönü eserinin gücünü yansıtıyor. Babasından kalan bütün mirasını dine ve bilgiye olan aşkına harcadı*” diyerek bilime ve bilgiye yönelik tutumunu gözler önüne sermiştir.

2. El Karaviyyin Üniversitesi

İslam camiasında tüm ilmi faaliyetlerin yanı sıra üniversitelerde verilecek olan eğitimler kimi zaman mescitlerde kimi zaman ise ders verecek olan kimselerin evlerinde yapılırdı. Ancak 9. yüzyıla gelindiğinde mescitlerden farklı olarak medreseler inşa edilmeye başlandı. Kurulan medreseler Arapça “*toplayıcı*” manasında “*camı*” olarak adlandırıldı. Batı dünyasında ise cami sözcüğüne karşılık olabilecek Latince “*Universitatis*” sözcüğü kullanılmaktaydı. Zamanla

üniversiteler kendi içerisinde fakültelere ayrılmaya ve bu şekilde eğitim verilmeye başlandı. İslam dininin gerek manevi açıdan gerekse eğitim alanındaki gelişimi açısından somut bir örneği temsil eden El Karaviyyin Camisi de 1965 tarihinde resmi bir şekilde El Karaviyyin Üniversitesi olarak adlandırılmaya başlandı. Bugün halen dahi İslam camiasında sayılı bir kurum özelliğini sürdürmekte olan Karaviyyin Cami, bilimsel çalışmaların ilerleyişi adına önemli bir adım olarak kabul edildiği gibi bir kadının eğitimin ve medeniyetin ilerleyişi noktasındaki çabasını yansıtmaya bakımından da güzel bir inşa örneği olmuş ve tarihteki yerini almıştır (Turan, 2015: 486-487). Fas şehrinde idareyi elinde bulunduran İdrisiler zamanına denk gelen ve hicri 245 miladi 859 senelerinde inşa edilmeye başlanan Karaviyyin Cami (Gülcan, 2017: 174; Öztürk ve Özkan, 2021: 177) Kayrevan şehrinde göç etmiş kimselerin taşındıkları mahalde bulunmasından hareketle “*Karaviyyin*” olarak adlandırılmıştır. Nitekim İdrisiler zamanında Fez şehrine Endülüs’ten gelmiş olan kimseler “*Udvetü’l-Endelüs*” olarak adlandırılan mahallelere yerleştirilmiş, Kayrevan’dan gelmiş olan kimselerin mahallerine ise “*Udvetü’l-Karaviyyin*” adı verilmiştir (Ocak, 2022: 294, 297). Karaviyyin Camii, 9. yüzyıldan başlayarak pek çok hanedan eliyle genişletilmiş ve çeşitli şekillerde bezenmiştir. Bugünkü görünümünü ise Murabıt Sultanı Ali İbn Yusuf devrinde almıştır. Oldukça sade bir şekilde dizayn edilmiş, inşasında beyaz renkli sütunlar kullanılmış, göz kamaştıran çiniler ve ahşaptan yapılmış oymalar kullanılarak zemini hasırlarla kaplanmıştır (Ocak, 2022: 300). Berberi kökenli Zenâtelerin idaresine girinceye dek Fâtıma El Fihri’nin adı ile anılmış, bölge idaresinin Fatîmilerin hâkimiyetine girmesiyle iktisadi ve itikadi anlaşmazlıkların merkezi haline gelmiştir. 10. yüzyıla gelindiğinde Ahmed bin Ebubekir ez-Zenâti, Endülüs Emevi Halifesinden almış olduğu finansal destekle cami alanını genişletme yoluna gitmiştir. Miladi 1070 senesinde ise Karaviyyin Cami’nin idaresi Murabıtların eline geçmiştir. Nitekim 1135-1142 senelerinde Murabıt hükümdarı Ali bin Yusuf bin Tafşin’in emriyle cami alanı daha da genişletilmiş ve şehrin önemli mimari yapılarından biri haline gelmiştir. Murabıt hükümdarlarının mimari yapıların inşasında benimsemiş oldukları sadelik anlayışından hareketle caminin iç ve dış duvarlarındaki süsleme ve kabartmaların çoğu yok edilmiştir. Bunun yanı sıra El Karaviyyin Cami’nin korunması ve ihtiyaçlarının giderilmesi adına vakıflar tesis edilmiştir. Meriniler dönemine gelindiğinde ise El Karaviyyin Cami, ilmi açıdan benimsemiş olduğu misyonunu devam ettirmiş ve şehrin önemli eğitim kurumlarından biri olma ayrıcalığını sürdürmüştür (Gülcan, 2017: 175).

Karaviyyin Cami, on iki asırlık bir geçmişe sahip olmakla birlikte Avrupa, Afrika ve Endülüs başta olmak üzere farklı birçok ülkenin bilgiye ulaşma noktasında işini kolaylaştırıcı bir rol üstlenmiştir. Pek çok âlimin yanı sıra öğrenciler de burayı ziyaret etmiştir. Zaman içerisinde Fas'ta idareyi elinde bulundurmuş olan birçok hükümdar camiye onarmış ayrıca birtakım yeniliklerde yapmıştır (Ocak, 2022: 293-294). Hâlen varlığını sürdürmekte olan bu cami, yeryüzündeki en eski ve en büyük kütüphanelerden birini de bünyesinde barındırmaktadır. Kütüphane içerisinde birden fazla eser bulunmaktadır. Fıkıh, tefsir, hitabet, coğrafya, tarih, tıp, jeoloji, astroloji, teoloji, belagat, hukuk, mantık, aritmetik, müzik, kimya, matematik gibi çeşitli birçok alanda eğitimi verilen dersler tüm yönleri ile ele alınmış ve bu şekilde bir eğitim modeli benimsenmiştir. Kütüphane İslami ilimler, tıp ve astronomi olmak üzere birçok alan ile ilgili değerli yazmaları bünyesinde barındırmaktadır. Öyle ki kütüphanede İbn Haldun tarafından kaleme alınmış *Mukaddime* adlı eser ile İmam Malik tarafından kaleme alınmış *El-Muvatta* isimli eserin el yazması da bulunmaktadır (Cengic, 2020: 17-18). Yaklaşık 4000'den fazla el yazması eser bulunan ve bir hayli eski olan kütüphane mimar Aziza Chaouni tarafından restore edilmiştir. Günümüzde halen dahi hizmet veren bu kütüphane de Fâtıma El Fihri'nin diploması da sergilenmiştir (Cengic, 2020: 17-18).

El Karaviyyin Cami, birçok ilke imza atmış, Unesco ve Guinness Dünya Rekorları tarafından da tanınmıştır. Yaklaşık olarak 22.000 insanı barındırabilecek bir alana sahip olan cami, birçok öğrenciye ev sahipliği yaptığı gibi öğrencileri arasında sayılı isimlerde yer almıştır. Nitekim İbn Haldun gibi birçok âlim bu camide eğitim görmüş ve burada yetişmiştir. Aurillac'lı Gerbert'te bunlardan biridir. Gördüğü eğitimle Arap toplumunun kullanmış olduğu sayıları Batı dünyasına tanıtmıştır. İbn Ruşeyd El-Sabti, İbn Arabi, El İdrisi, El Bitrucci, İbn Meymun, İbnü'l Hatib, İbn Battuta, Muhammed İbnü'l Hac El-Abdari El-Fasi, Ebu İmran El-Fasi, Al-İdrissi, İbnü'l Khatib, Al-Bitruji ve İbn Hirzihim gibi isimlerin yanı sıra Ebu el-Abbas, Muhammed el-Fâsî, Leo Africanus, İbn Meymun gibi daha birçok önemli isim de burada eğitim görmüş ve yetişmiştir. Farklı ülkelerden birçok öğrenciye ev sahipliği yapmış Karaviyyin Cami'nin eğitmen kadrosu içerisinde sayılı âlimler ile müderrisler yer almış, camiye görmek isteyen kimseler derslere katılabilmiş bu noktada herhangi bir şart aranmamıştır. Sınıf ve statü ayrımı yapılmaksızın tüm insanlığın hizmetine ve öğrenimine sunulmuş öğrencilerin yanı sıra tüccar, zanaatkâr gibi çeşitli meslek mensubu kimselerde derslere katılabilmıştır. Burada eğitim görmüş pek çok bilim adamı aldıkları

eğitimi Avrupa'ya taşımış böylelikle Batı Rönesans'ının oluşumuna katkı sağlamıştır. Fatıma El Fihri'nin vefatının ardından ise Karaviyyin niversitesi eğitim vermeyi sürdürmüştür (Cengic, 2020: 17-18)

SONUÇ

Doğup büyüdüğü Tunus şehrinden Fez şehrine göç eden ve eğitimin önemini kavrayarak Karaviyyin niversitesi'ni kurma girişiminde bulunan Ftma El Fihri, bilhassa Afrika ve Orta Doğu topraklarında kadınların eğitimine öncülük ederek onların doğup büyüdüğü toplumun dışında bir şeyler başarabileceğinin güçlü bir örneğini oluşturmuştur. Toplumunun ilerlemesi yönündeki özverili katkısının dışında bugün hala ismini zikredebileceğimiz bir niversitenin inşasına yol açmış olması onun bu yoldaki adanmışlığının ve gayretinin mucizevi mirası olarak tarihteki yerini almış ve tüm insanlık adına büyük bir ilham kaynağı olmuştur.

KAYNAKLAR

Cengic, Fahira Fejzic (2020). "Fatima Al-Fihri Founder of the First World University", *Studies in Media and Communication*, 8, 14-20.

Gülcan, Mehmet Enes (2017). "Karaviyyin Camii", *İslam Düşünce Atlası*, 174-175.

Koçak, İnci (1999). İbn Abdn El Fihri. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (C. 19, s. 267-268).

Ocak, Sümeyra (2018). "Estetik, Mimari ve İşlevsel Yönleriyle On İki Asırlık Fas Karaviyyin Camii", *IX. luslararası Din Görevlileri Sempozyumu şehir ve Medeniyetin İnşasında Din Görevlilerin Rolü Tam Metin Bildirileri Kıtabı* (Ed. Mustafa Srn), Yunus Emre Camii Vakfi, 291-308.

zkuyumcu, Nadir (2022). Kayrevan. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (C. 25, s. 88-90).

Öztürk, Emine; zkan, Ali Rafet (2021). "İslam Tarihinde Bilim ve Kadın", *İnsan ve Toplum Bilimlerinde Akademik Çalışmalar Kıtabı*, Türkan Erdoğan, Fatih Sansar, (ed.), Livre de Lyon, 171-185.

Souad, Merah; Ramdane, Tahraoui; Khan, Mariya Senim (2017). "Ftimah Al-Fihriand Religious Fraternity in Al-Qarawiyy in University: A Case Study." *International Journal of Humanities and Social Science*, 7 (10), 177-183.

Turan, Hayrunnisa (2015). "Fas'ın Fes şehrindeki Karaviyyin Camii", *luslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (37), 486-511.

